

okrasni pav se sprehaja,
 pavji piščanci:
 do tja ne boš mogel,
 do tja ne prideš.
 Joj, tista hiša tam,
 joj, tista hiša —
 tam živi tvoja smrt,
 tam te žalovanje doseže:
 lahko najdeš tja,
 našel boš tja!
 Toda to je tista druga!
 Tista druga dežela!
 vznavričila se bo
 tista ptica,
 kamor koli boš šel:
 do tja ne boš mogel!
 do tja ne prideš!

Spremno besedo in pesmi prevedel I. Jože Olaj

Beseda tujih avtorjev

O Sienkiewiczzu

WITOLD GOMBROWICZ, ta enfant terrible sodobne poljske (in svetovne) literature, tudi pri nas ni več neznan. Najprej smo gledali njegovo IVONO, PRINCESO BURGUNDIJE, na celjskem odru, nato je burila duhove ljubljanska OPERETA. Pri Cankarjevi založbi pa je v zbirki Sto romanov pravkar izšel Gombrowiczov roman-pamflet FERDYDURKE. Se pravi, da zdaj tega avtorja vsaj nekoliko poznamo kot dramatika in prozaika (upajmo, da bodo kmalu izšle vsaj še njegove novele). Ne poznamo pa ga še kot esejista — kot pisca DNEVNIKA. Gombrowicz je svoj DNEVNIK pisal (in sproti priobčal) od leta 1953 do smrti (1969) in verjetno so prav ti zapiski najbolj pripomogli k njegovemu svetovnemu slovesu. In to upravičeno, saj imamo redkokje na kupu toliko duhovitosti, preciznosti, lucidnosti, pa tudi poštenosti. Da bi predstavili tudi ta del njegove podobe, smo izbrali odlomek, ki zaokroženo obravnava neki problem (mogoče malo bolj zaokrožen kot navadno, saj je leta 1953 izšel tudi samostojno — kot esej, vendar pa je v DNEVNIKU vse polno takih razmišljanj, izražajočih avtorjev nekonvencionalni odnos do sodobnosti in preteklosti, pa naj gre za literaturo ali ideologijo, politiko ali vsakdanje medčloveške odnose). Odlomek naj bi — ne glede na zanimivo vsebino — govoril predvsem o svojem avtorju, zato so izpuščeni nekateri odstavki, ki so zanimivi samo glede vsebine.

Witold
Gombrowicz

Berem Sienkiewicza. Moreče čtivo. Rečemo: No, če to ni slabo. Beremo naprej. Pravimo: Kakšen kič, vendar se ne moremo odtrgati. Vzklikamo: Neznosna opera! Vendar beremo kar naprej kot uročni.

Silen genij! Verjetno še nikoli ni bilo tako prvovrstnega drugorazrednega pisatelja. To je Homer druge kategorije, to je oče Dumas prvega razreda. V zgodovini literature bi težko našli koga drugega, ki bi tako očaral svoj narod, ki bi imel bolj magičen vpliv na domišljijo množic. Sienkiewicz, ta čarovnik, ta zvodnik, nam je vsadil v glavo Kmitica skupaj z Volodijevskim ter velikim hetmanom in jo zaprl. Od tedaj naprej ne more biti Poljakom vseč nič drugega, nič antisienkiewiczzevskega, nič asienkiewiczzevskega. Tako razgibanje naše domišljije je povzročilo, da smo to stoletje doživljali, kot bi živeli na drugem planetu, in je sodobna misel le malo prodrla v nas. Pretiravam? Če bi literarna zgodovina sprejela za merilo vpliv umetnosti na ljudi, bi moral Sienkiewicz (ta demon, ta katastrofa našega uma, ta škodljivec) zajeti v njej petkrat več prostora kot Mickiewicz . . .

Da bi razumeli našo skrivno romanco s Sienkiewiczem (skrivno zato, ker je sramotna), se moramo dotakniti težko rešljivega problema, 'ustvarjanja lepote'. Niso samo ženske rade lepe, privlačne, zapeljive — morda je tako; vendar: čimbolj je narod ogrožen in slaboten, tembolj mu je potrebna lepota, da pravi svetu: Glej, ne napadaj me, ljubi me! Toda lepota nam je potrebna tudi zato, da bi lahko vzljubili sebe in vse, kar je naše — in se s tem uprli svetu. Zato se narodi obračajo k svojim umetnikom, da bi jim ti pokazali njihovo lepoto . . .

Sienkiewiczev *Salon de beauté* je posledica dolgega procesa in, ponavljam, njegovega neverjetnega uspeha ne bomo razumeli, dokler se ne bomo ozrli na poljske prigode z lepoto v zadnjih stoletjih. Vzemite v roke poljsko literaturo iz 15. in 16. stoletja, pa se boste prepričali, da je skoraj vedno enačila lepoto s krepostjo. V njej ni bilo prostora za lepoto, porojeno iz samega življenja, nasprotno, življenje je bilo tu ovirano z moralo; v umetnosti je lahko za estetski kanon obveljal samo vrli, pobožni, pošteni mladenič. Prav to nam danes ni vseč, dolgočasi nas — zdi se nam neživljenjsko in nepriljavno. Kajti krepost, sama v sebi, je nezanimiva in vnaprej jasna . . . je smrt; življenje je greh. In krepost lahko postane življenjska samo kot zmaga nad grehom, ta pa je neoriginalen, temveč tudi nekaj, kar nas izvzema, določa. Človeška narava se kaže v grehu, v življenjskem razmahu, in kdor ni občutil takega obdobja vitalnosti, ne ve dosti o sebi. Toda tedanja literatura ni mogla dopustiti krivoverske misli, da bi Lepota lahko obstajala brez Kreposti.

To pa je neizbežno moralo pripeljati k okostenelosti oblike. Tip Poljaka, kakršnega je predlagala literatura, je moral postati lutka, saj je bil premalo izpolnjen z grehom, premalo povezan z življenjem. (Ali se ne dogaja danes isto z uradno boljševisko lepoto mladega, strumnega delavca z nasmehom na licih, s kladivom v roki in s pogledom, uprtim v svetlo prihodnost?) In od tod ta naša neverjetna prigoda, kakršno je bilo 18. stoletje, skorajda genialna kriza poljske lepote, ki nas brez ovinkov sooča z Grdoto, z našo Razpuščenostjo, stoletje sklerotične, starčevske otrdelosti in obenem tope razuzdanosti . . . Kaj se je namreč zgodilo? To, da se je Poljak začutil kot karikatura Poljaka. Jezuitske šole nam niso mogle dati lepote, ki bi bila bolj življenjska, zato smo zdrsnili v sklerozo in farso . . .

Kakšna nepopravljiva škoda, da groteska ni bila izpeljana do svojih zadnjih mej! Kajti to samotrpčenje v grdoti in neumnosti bi nas bilo verjetno privedlo k višjim oblikam lepote in uma — ta mučni spor z obliko, ki nam je postala sovražna, bi lahko odlično izostril našo občutljivost zanjo — in kdo ve, morda bi lahko tako bolje razumeli nepopravljivo razpoko med človekom in njegovo obliko, njegovim 'stilom'. Ta misel pa bi nam končno omogočila, da bi zagledali Obliko kot tako, povzročila bi, da bi postala naša najvažnejša skrb ne 'poljski stil', pač pa naš človeški odnos do tega stila. Da, morda bi prišli do važnih odkritij, prodrli bi do novih, plodnih misli, če . . . če ne bi bilo Mickiewicza. Žal! Mickiewicz nam je omilil bolečine, nas naučil nove lepote, ki je za dolga leta postala obvezna, in povzročil, da smo spet postali zadovoljni sami s seboj.

In če bi bil to pošteno opravljen posel! . . . Toda resnične lepote ne moremo doseči tako, da zamolčimo grdoto. S svojim telesom ne boste mnogo naredili, če vam sramežljivost ne da, da bi se slekli do nagega. In krepost ne temelji na prikrivanju grehov, ampak na zmagi nad njimi . . . grehi opravičujejo njen obstoj. Umetnost lahko sijajno podpre lepoto človeka ali naroda, toda pod pogojem, da ji pustimo polno svobodo delovanja. A Mickiewicz, ta pesnik-prerok, ki je bil prav tako usmiljen kot sramežljiv, tako pobožen kot plašen, se raje ni slačil do nagega, in njegova vseobjema-joča dobrota se je bala pogledati resnici v oči. Bil je največji pojav tiste poljske estetike, ki ne mara 'packati' po blatu, ne delati nikomur neprijetnosti. Toda največja Mickiewiczeva slabost je bila v tem, da je bil ljudski pesnik, se pravi tak, ki se je istovetil z ljudstvom in ga izražal, zato pa ni imel moči, da bi ga bil videl od zunaj, kot nekaj, kar 'obstaja v svetu'. Brez opore v tem zunanjem svetu in v svoji individualnosti ni mogel premakniti ljudstva iz tečajev — in v teh razmerah je opravil to, kar je mogel: dal nam je tako lepoto, ki je v določenem trenutku ustrezala našim narodnim koristim. Ker smo pač izgubili neodvisnost in bili slabi, je našo slabost okrasil s peresi romantike, naredil iz Poljske Kristusa narodov, našo krščansko krepost postavil zoper grdobijo zavojevalcev in zapel o lepoti naše pokrajine.

Tako je krepost spet postala temelj lepote — in Poljaki so se nemudoma podvrgli tej kozmetiki, čeprav je šlo to na račun življenja. Mickiewicz, ljudski pesnik podjarmljenega naroda, naroda z zmanjšano vitalnostjo, se je v bistvu življenja bal, ni bil eden tistih ustvarjalcev, ki dražijo bika, ki izzivajo resničnost in jo razbeljajo do skrajnosti, da bi jo šele potem ujeli v žvale estetike in morale. Ne — bil je bolj eden tistih učiteljev in vzgojiteljev, ki se izkušnjavam raje izogibajo; medtem ko je bila umetnost Zahoda nenehno razvnanje in razmah, je Mickiewiczeva umetnost bolj previdno brzdanje, izogibanje 'grdim mislim' in dražičim prizorom. Kako drugačen bi bil naš razvoj, če bi se bila takrat na našem nebu poleg Mickiewicza pojavila še kaka druga zvezda: prav tako vzvišen in odličen mož, ki pa sam sebe ne bi predal v službo ljudstvu, ampak bi, ponosno preziraje vso našo revščino, vse neizbežnosti nesvobodnosti, poskušal doseči lepoto kot prost, duhovno popolnoma svoboden človek. Toda nobena taka zvezda — kot kakšen Goethe — se nam ni prikazala v primernem času, danes pa je verjetno že prepozno.

Da bi se zavedeli, kakšen občutek za lepoto prevladuje v kakšnem zgodovinskem obdobju, je treba upoštevati Mickiewicza, avtorja *Ode na*

mladost, mladeniška lepota še vedno podrejena ‚zreli‘ lepoti — lahko bi rekli, da je to še vedno literatura ‚očetov‘ — Mickiewiczza ne navdušuje mladenič, temveč ‚mož‘ oziroma mladenič, ki obeta, da bo mož. Sicer pa v tej poljski umetnosti kljub njeni romantiki ne bomo našli niti trohice takega povelečevanja mladosti, s kakršnim je prepojena grška umetnost ali renesančno slikarstvo ali Romeo in Julija . . . ne, tu je mladost vedno dušena, konju mladosti so nataknili žvale . . . Kaj se je torej dogajalo poljskemu mladeniču v obdobju Mickiewiczza? Ker ni našel v umetnosti nobene potrditve svojih dvajsetih let, čara, ki mu ga je dala narava, je bil lahko lep samo kot romantičen sin poraza ali kot Poljak ali kot nekdo, čigar lepota — lepota kreposti, zaslug — se začenja šele pošteno po tridesetem letu. Toda tudi ta lepota kreposti, ki je imela za izvir Boga ali pa Ljudstvo, se je izkazala neizmerno ozka ob soočanju s toliko raznovrstnimi lepotami, ki so se postopoma pojavljale na Zahodu — kajti tam so začeli opazati, da obstaja lepota sramote in podlosti; lepota poganškega greha, lepota Goetheja in zlovešči lesk Shakespearovih, Balzacovih svetov lepote, ki so zaživele v Baudelairu, Wildu, Ruskinu, Poeu, Dostojevskem — toda nič iz te zahodne težnje po obogatenu lestvice človeške lepote ni prodiralo v dušo mladeniča, ki je imel določeno samo eno vlogo in je mogel delovati samo kot ‚krepostni sin Poljske‘. Če sta ga torej zanesla nagon in temperament, se je lahko napotil v džunglo teh prepovedanih čarov samo na svojo pest, brez vodiča, prepuščen lastnemu, neizdelanemu, motnemu občutju.

Vrnimo se k Sienkiewiczzu.

Izbira med krepostjo in vitalnostjo je torej ostala neodločena . . . Izpostavljeni smo bili estetiki in v njenih okvirih smo si morali oblikovati svoje obličje. Novo pokolenje je vedno bolj težilo, da je bila državljanska lepota preozek ventil za temperament, in je iskalo, kako bi krepost spoprijaznilo s privlačnostjo in čarom . . . Lahko bi rekli, da smo iskali priložnost za greh, ker pa nas je stoletna tradicija omrtvila, smo iskali omiljeni greh, greh, ki ne bi bil ne podel ne ničvreden ne grd niti strašen . . . da, bolj smo potrebovali simpatičen grehec, ki ne bi bil odvraten. Sienkiewicz je to potrebo sijajno začutil in si utrl pot k zmagoslavju. Tip Poljaka, podedovana od Mickiewiczza — kljub vsemu visoke mere — je naredil lažjega, bolj pristopnega, hvaležnejšega, krepost je popoprjal z grehom, greh je pocukral s krepostjo in uspelo mu je napraviti sladkoben liker, ne premočen, takšen, kot najboljši ugaja ženskam.

Posebnost te kuhinje je simpatičen, pošten, mikaven, ‚čist‘ greh . . . Kmiticem je dovoljeno grešiti pod pogojem, da greh izvira iz prekipevajoče življenjske sile in iz čistega srca. Sienkiewicz je uresničil tisto osvobojenje greha, ki je bilo že dolgo nujnost poljskega razvoja. Toda na kakšni ravni! Razlika med resnično težnjo k lepoti in med koketnostjo je v tem, da bi bili radi v prvem primeru sami sebi všeč, v drugem pa zadostuje, če očaramo druge. Poljaki so se že leta ukvarjali z interesno lepoto, vedno v imenu nekih drugih, višjih razlogov, zato ni čudno, da se je Mickiewicz, kljub vsemu precej samozadosten in mogočen, postopoma preoblikoval v Sienkiewiczza, ki že posebej željo ugajati za vsako ceno. Želel je ugajati bralcem. Drugič je želel, da bi Poljak ugajal Poljaku in bi ljudstvo ugajalo vsem Poljakom. Tretjič pa je želel, da bi poljsko ljudstvo ugajalo drugim narodom.

V tej mreži razgibanega zapeljevanja pa se seveda izgublja vrednost, najvažnejši postane zunanji učinek — in lahkota, s kakršno Sienkiewicz dosega videz vrednot, je občudovanja vredna, obenem pa izredno značilna. Če je njegov teater poln titanskih oseb, mogočnih in slavnih, je to zato, ker je to čisti teater, čisto igravstvo . . . Tragedija prave veličine je v tem, da za nič na svetu noče znižati svoje ravni, ker se ne zna, ne more odreči sama sebe — in zato je pristna veličina vedno ustvarjalna, se pravi, da druge preoblikuje po svoji meri. Sienkiewicz pa se, nasprotno, z užitkom uklanja povprečni domišljiji, vendar pa se s tem, da se je odrekel duhu, ni odrekel talentu in je postal tak dobavitelj prijetnih sanj, da navdušena povprečnost kriči: Kakšen genij! In resnično je ta umetnost v nekem posebnem smislu genialna . . . Nenavaden genij je to, ki pa nas nekoliko spravlja v zadrego, genij, s katerim se raje ne hvalimo pred tujino. In zato kljub vsem hvalnicam Sienkiewicz do zdaj še ni bil pravično ocenjen. Poljsko razumnštvo se je z njim opajalo nekako ‚na skrivaj‘, uradno je raje razkazovalo druga imena; imena umetnikov, ki so bili neskončno manj nadarjeni, toda resnejši, na primer Žeromskega ali Wyspiańskiego . . .

Sienkiewicz je namreč genij ‚lahke lepote‘. Z grozljivim uspehom se mu posreči popliliti vse, česar se dotakne, tu se uveljavlja posebna sprava med življenjem in duhom, vsa nasprotja, od katerih krvavi resna literatura, so tu omiljena, tako da dobimo romane, ki jih brez zardevanja berejo mladotletnice. Zakaj neki ta neskončna vrsta muk in grozot, s kakršnimi je natrpna *Trilogija ali Quo Vadis*, ne zbujajo odpora v občutljivih devicah, ki omedlevajo, ko berejo Dostojevskega? Zato, ker je jasno, da Sienkiewicz opisuje muke ‚v zadovoljstvo‘, tu se celo telesna bolečina spreminja v sladkorček. Njegov svet je grozeč, nemogoč, sijajen, ima vse lastnosti resničnega sveta, toda na njem je nalepka ‚za zabavo‘, zato nas ne more prestrašiti.

Toda sama zabava ne bi bila še nič slabega, saj ni nikjer rečeno, da se ne bi smeli zabavati, koketirati, sanjariti, če si to igračkanje z vrednotami ne bi nadajalo videza kulta vrednot. Nihče nikomur ne brani prodajati mačka, ni pa treba prodajati mačka v »žaklju«. Ko bi vprašali Sienkiewicza: Zakaj olepšujete zgodovino? Zakaj poenostavljate ljudi? Zakaj krmite Poljake s kupom naivnih iluzij? Zakaj uspravate vest, dušite misel in ovirate razvoj? — bi dobili odgovor, ki ga izražajo zadnje besede *Trilogije*: za krepitev src . . .

Še nikoli se Gidova odlična misel, da je ‚pekel literature tlakovan z žlahtnimi nameni‘, ni bolje potrdila kot v tem primeru, in demonične posledice Sienkiewiczzevega, brez dvoma plemenitega in odkritosrčnega namena, so se kmalu pokazale. Njegova ‚lepota‘ se je izkazala kot idealna pidžama za vse tiste, ki niso hoteli videti svoje grde golote. Šlahta, ki je živela v svojih podeželskih dvorcih prav to polahkoteno življenje in je bila v večini obupana banda samih lenih bedakov, je končno našla svoj idealni stil in postala popolnoma zadovoljna sama s seboj. S tem stilom se je z užitkom do konca prepojilo plemstvo, meščanstvo, kler in vojska in sploh vsi, ki so se želeli izogniti pretežkim nasprotjem; patriotizem, tisti poljski patriotizem, ki je bil tako lahkoten in živahen v svojih začetkih, pa tako krvav in grozljiv v svojih posledicah, se je opajal s Sienkiewiczzevo Poljsko do nezavesti . . . In kar je še huje . . . duša ljudstva je v celoti postala neobčutljiva za zunanji svet, kot se to dogaja sanjačem, ki si nočejo pokvariti svojih sanj. In morda ne zato, ker te množice Poljakov ne bi zanimal trmasti revizionizem Zahoda,

ki kar naprej bruha nove marksizme, freudizme ali surrealizme; toda v njih je tičal strah pred resničnostjo, kajti globoko v duši so se zavedali, da je njihovo mnenje o sebi, spočeto iz Sienkiewicza, kot oklep Don Kihota, zato je bolje, da ga ne izpostavljajo udarcem. Sicer pa tega niso *imeli radi*, to jim ni bilo všeč, njihova viteško-ulanska duša je vzljubila nekaj drugega. O, moč umetnosti! Tako neki stil odloča o čustvenih možnostih ljudstva, dela ga gluhega in slepega za vse drugo, toliko določa njegov najbolj skriti okus, da mu postane devetdeset odstotkov sveta neužitnih. Seveda pa sam Sienkiewicz tega ni dosegel. Kot smo videli, je imel predhodnike, pa tudi naslednike, se pravi celo sienkiewiczzevsko šolo v literaturi in umetnosti.

Iz tega kratkega pregleda poljskih prilog z lepoto torej izhaja, da resnične pristne poljske lepote do sedaj še ni. Niti lepote niti oblike niti stila. Ne slepimo se, da je literatura in umetnost, kakršno trenutno imamo, stil. Kajti stil, oblika, lepota so lahko samo stvar duhovno svobodnih ljudi, ljudi, ki težijo k temu cilju z vso neizprosnostjo in ki so dovolj drzni ter strastni v svojem iskanju, da se ne ozirajo na nič in nas razgalijo tako, da nas še nihče ni nikoli razgalil. Šele tedaj bi se Poljaki spravili z resničnostjo in s potrebno svobodo pogledali sami sebe . . .

Toda ne omalovažujmo Sienkiewicza. Od nas je odvisno, ali bo postal orodje resnice ali laži. Če bi prenehali v njem gledati učitelja in mojstra, če bi razumeli, da je to naš pripovedovalec skritih sanj, spontan izbruh nagonov, želja in skrivnih teženj, bi zagledali v njem take resnice o sebi, da bi se nam verjetno naježili lasje . . . Toda če sodobna poljska misel ne bo dovolj prenikava in bo prestrašena zaradi teh odkritij začela obsojati v nas te ‚napake‘ in predelovati našo naravo — bo nastala še ena groteska več. Če pa bomo dovolj razumni, bomo odkrili v sebi nepredvidene in neizkoriščene možnosti . . .

Morda se bo komu zdelo, da govorjenje o sodobni misli v sedanjih razmerah ni nič drugega kot besedičenje. Pa vendar! Življenje je zapletena stvar. Za kulisami dogodkov na sceni valovi nenehno psihično delovanje, ki je preračunano na daljši rok. Življenje v nas se ni ustavilo niti za trenutek, ampak se samo trenutno ne more prebiti na svetlo. Danes (pisano leta 1953 — op.) se na Poljskem množice bolj kot kdaj prej dušijo pod nagobčnikom umetne estetike, ki jim je vsiljena v imenu Kreposti (proletarske). Še več — še nikdar ni bila naša razcepljenost med Vzhodom in Zahodom tako velika, in ko ta dva svetova v našem zornem kotu uničujeta in sramotita eden drugega, ustvarjata v nas praznino, ki jo bomo mogli zapolniti samo s svojo vsebino. Prej ali slej se nam bo pokazal resnični hudič in šele takrat bomo zvedeli, kaj naj postane naš Bog.

Prevedla Katarina Šalamun Biedrzycka